

Tarsus'un Dini Tarihine Tarihsel Bir Yaklaşım

Yrd. Doç. Dr. Münir YILDIRIM*

Atıf©- Yıldırım, M. (2006).Tarsus'un dini tarihine tarihsel bir yaklaşım. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2), 101-122.

Özet- Tarsus, dini tarihi itibarıyla zengin bir inanç yapısına sahip olması ile birlikte yaklaşık yedi bin yıllık tarihsel geçmişi olan eski bir şehirdir. Yapılan arkeolojik kazılar Tarsus'taki yerleşimin Neolitik çağdan başlayarak günümüze kadar devam ettiğini göstermektedir. Tarsus, tarihi süreçte Hitit, Roma, Arap, Bizans ve Osmanlı Türklerinin yönetimi altında kalmıştır. Şehir büyük İskender döneminde Grek kültürünün etkisinde kalarak neredeyse tamamen Helen kültürünü yansıtmıştır. Bu dönemlerde Tarsus, felsefi ve bilimsel düşünce okulları ile Atina ve İskenderiye'ye rakip olacak derecede bir birikime sahipti. Kültürel ve düşünsel alanda bu derece zengin olan şehir, sahip olduğu dini inançlarda da çeşitlilik göstermekteydi. Bu inançlar Hıristiyanlık öncesi yerel Tarsus dinleri ve onların değişik adlarla isimlendirilen tanrılarından oluşmaktaydı. Diğer taraftan Tarsus, Pavlus'un doğduğu ve onun ilk eğitimini aldığı yer olması açısından önem kazanmıştır. Aynı zamanda Tarsus'un bu öneminden dolayı sonraki dönemlerde birçok Hıristiyan azizin burada vefat ettiği görülmüştür. Bununla birlikte Tarsus, İslam kültüründe de "Ashab-ı Kef" inancı ile tanınan bir şehir olma özelliğine de sahiptir.

Anahtar Kavramlar- Tarsus, Sandan, Baal, Pavlus, Ashab-ı Kef.

§§§

Giriş

Günümüzde Türkiye'nin en büyük ilçelerinden biri olan Tarsus, aynı zamanda Türkiye'nin dini coğrafyası açısından da en zengin yerlerinden biri konumundadır. Bu özelliği ile öne çıkan Tarsus'un, yapılan tarihi araştırmalar neticesinde yedi bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹ Tarsus, bu uzun tarihi sürecinde Hitit, Fenike, Kilikya, Roma, Emevi, Abbasi

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. Hikmet Öz, *Bilinmeyen Tarsus*, Ankara 1998, s. 5-25; Levent Zoroğlu, *Tarsus; Tarihi ve Tarihsel Anıtları*, Adana 1995, s. 13.

ve Osmanlı Devletlerinin egemenliği altında kalmıştır. Bu süre zarfında bulunduğu stratejik konumdan dolayı bağlı olduğu devletlerin bölgedeki en önemli merkezi rolünü üstlenmiştir.² Adını antik Yunan mitolojisindeki “Kanatlı At” anlamına gelen “Pegasus” un, Kilikya ovasında yolunu şaşırması ve Tarsus’un bulunduğu yerde ayağı sakatlanmış olmasından dolayı Yunanca ayak tabanı anlamına gelen “Tarsos” tan aldığı ifade edilmiştir.* Ayrıca Tarsus, özgün adını antik dönemlerden itibaren bugüne kadar kullanan ender yerleşim yerlerinden birisidir.³

Şehirlerin din, bilim ve düşünceyle ilişkisi çeşitli bakımlardan ele alınabilir. Örneğin coğrafi konum, dini inançların ve kutsal mekânların merkezi olduğu gibi, bilim ve düşüncenin doğal bir mekânı haline de gelebilmektedir. Bu yüzden şehirlerin uzun süre ayakta kalmasının buldukları coğrafya ile yakın ilişkisi vardır. Tarsus şehri de bulunduğu konumun avantajlarıyla çok uzun bir süre ayakta kalmayı başarmıştır. Tarsus’un bu başarısı onun üç önemli özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bunlar; Kilikya ovasının diğer bölümleri ile olan yakın ilişkisi, nehir vasıtasıyla denizle bağlantılı olması, Akdeniz dünyasının en önemli geçidine ve bölgenin dışa açılan kapılarına sahip olmasıdır.⁴ Tarsus’un bir başka özelliği de egemenliğine giren imparatorlar tarafından çok sevilmiş olmasıdır. Bu cümleden olarak Roma imparatorları Tarsus’u bir şeref ve ihtiram nişanesi olarak kendi isimlerine lakap olarak da kullanmışlardır. Bu imparatorlar Tarsus’a çeşitli imtiyazlar tanımışlar, kenti yeniden imar ettirmişler ve Tarsus halkının yaşam düzeyini artırıcı önlemler almışlardır.⁵

Tarsus, inanç, bilim ve düşüncenin merkezi olduğu gibi aynı zamanda bunların yaygınlaşmasına ve mevcut kültürü ile birlikte diğer kültürlerden gelen unsurları özümseyerek onların yeni formlar kazanmasına da zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Tarsus’un dini tarihi,

² Besim Darkot, “Tarsus”, MEB İslam Ansiklopedisi, Cilt: XII/1, İstanbul 1993, s. 18–24.

* Tarsus’un isminin nereden geldiği konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Bu rivayetler arasında ağırlıklı olarak Tarsus isminin yerel halkın sahip olduğu bazı tanılardan geldiği anlaşılmaktadır. Eski Kilikya tanrısı olan “Tarhon” veya “Tarkon” dan geldiği belirtilmekle birlikte, bu tanrının Hitit metinlerinde geçen “Tarhunt” ile de irtibatı vurgulanmaktadır. Tarsus’a izafe edilen bu isimlerin Asur dilinde “Tarzi”, Aramice’de “Tarz”, Yunanca’da “Tarsos” ve Latince’de “Tarsus” şeklini aldığı ifade edilmektedir. Bkz. Öz, s. 25.

³ W. M. Ramsay, Tarsus (Aziz Pavlus’un Kenti), Çev. Levent Zoroğlu, Ankara 2000, s. 17.

⁴ Ramsay, s. 14–15.

⁵ Öz, s. 34.

onun tüm tarihinin ve deneyimlerinin bir özeti olarak değerlendirilmektedir.⁶ Nitekim Tarsus şehrinin kuruluşunun bir tanrıya ya da tanrısal bir kavrama borçlu olduğu görüşleri^{**}, onun dini tarihinin önemini daha da artırmaktadır. Bu durum Tarsus'un Dinler Tarihi geleneğinde önemli bir merkez ve Dinler Tarihi literatüründe ayrı bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle Tarsus'ta eski çağlardan itibaren din ve dini oluşturan unsurların yerel, Roma, Grek, Hıristiyan ve İslam formlarındaki özellikleri dikkat çekmiştir. Bu çerçevede Tarsus'un dini tarihini daha sistematik açıdan ele alınmasında onun Hıristiyanlık öncesi eski inanışlarına, Pavlus ile birlikte Hıristiyanlıktaki önemine ve son olarak İslamlaşma sonrası inanç motiflerine değinmek gerekmektedir. Bununla birlikte bu çalışmada Tarsus'un dini tarihi üzerine yapılan değerlendirmelerde şehrin genel tarihi aşamalarından ziyade farklı dönemlerdeki dini motiflerin oluşturduğu inançlar konu edilecektir.

1. Hıristiyanlık Öncesi Tarsus'un Dini Yapısı

Hıristiyanlık öncesi Tarsus'un dini inanışlarını, tanrı anlayışlarını ve dini tarihlerini tam olarak ortaya koymak her şeyden önce zengin bir malzeme birikimine bağlıdır. Bu açıdan Tarsus'un eski dini ve kültürel yapısını bütünüyle aydınlatmak mümkün değildir. Tarsus'un Hıristiyanlık öncesi dönemlerde farklı imparatorlukların egemenliği altında kalması, yerel halkın tanrı anlayışlarında, dini inanışlarında, kültürel dokunun şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda önce kısaca Tarsus'un kültürel zenginliğine, daha sonra da onun eski çağlardan itibaren Hıristiyanlığa kadar olan döneminde ana hatlarıyla ön plana çıkan dini inanışlarını birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

⁶ Bkz. Ramsay, s. 53.

^{**} Tarsus'un kuruluşu ile ilgili çok sayıda bilgiler bulunmakta, bunlar arasında kentin kurucusunun "Herakles" olduğu ve kenti kuran tanrının dönemin alış-veriş aracı olan sikkelerde resimlerinin bulunduğu belirtilmektedir. Bir başka kurucu tanrı olarak Grek mitinin en eski kahramanlarından olan ancak bünyesinde Anadolu unsurları da içeren "Perseus" tan bahsedilmektedir. Yine bu konuda başka bir bilgi olarak kentin kurucusunun Argoslularla buraya gelen "Triptolemos" olduğu vurgulanmaktadır. Bkz. Zoroğlu, s. 13–15. Ayrıca Yunan ve Latin tarihçileri şehrin kuruluşunu "Sardanapal" a isnat edilen bir menkıbeye de dayandırmaktadır. Bkz. Şemseddin Günaltay, Yakın Şark II, Anadolu, Ankara 1987, s. 30.

1. a) Kültürel Boyut

Tarsus sahip olduğu kültürel üstünlükten dolayı Hıristiyanlık öncesinden beri bilinen ve o dönemlerden itibaren çeşitli dini ve felsefi akımlara kaynaklık teşkil eden bir merkezdir.⁷ Bu özelliği ile Tarsus, zamanının bilim ve felsefi düşünce okulları ile ünlü Atina ve İskenderiye şehirlerine rakip olarak gösterilmektedir.⁸ Hıristiyanlık öncesi devirde Tarsus, bulunduğu bölgenin en büyük sitesi, Kilikya'nın anakenti durumunda idi. Tarsus'un bu farklılığı o dönemlerde bir şehir için onursal bir üstünlük olarak kabul edilmektedir. Yine Tarsus, yetiştirdiği filozof ve düşünürlerin sayısı ile de dikkat çekmektedir. Batılı tarihçiler Tarsus'taki felsefi coşkunun, felsefeye verilen önemin Atina, İskenderiye gibi kültürel merkezleri aratmayacak derecede olduğunu belirtirler.⁹ Dolayısıyla Tarsus, Kilikya'nın bilgi merkezi, bilginler şehri ve düşünce hayatının mühim bir kavşak noktasıydı.¹⁰

Tarsus, İsa'dan önceki dönemlerde Helenistik felsefenin ya da Grek-Pagan kültürünün yanında Yahudi inancının da mayalandırdığı bir bilimsel alt yapı tarafından beslenmekteydi. Bu bölgede Filistin dışına göç etmiş çok sayıda Yahudi topluluğu*** ile birlikte Yahudi düşüncesinin Yunan felsefesi doğrultusunda yorumlanıp şekillendiği görülmektedir.¹¹ Hatta Tarsus'taki Yahudiler, yerel halk tarafından herhangi bir yerdeki yabancı unsurlara göre daha az yabancı olarak kabul edilmektedir.¹² Kısacası o dönemlerde Tarsus, Grek-Pagan kültürünün hâkim olduğu, bu kültüre ait bir takım düşünce merkezlerinin bulunduğu dini, entelektüel bir çevre görünümünde idi. Bunların yanında Tarsus şehri bilimsel alt yapıyla beraber bölge-

⁷ Richard Wallace-Wynne Williams, Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası, Çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul 1999, s. 196.

⁸ Bkz. <http://www.newadvent.org/cathen/14461b.htm>

⁹ Wallece-Williams, s. 197.

¹⁰ Darkoç, s. 19.

*** Bu dönemlerde Tarsus'un içerisinde yer aldığı Kilikya bölgesinin her kentinde Yahudilerin varlığından bahsedilmektedir. Bununla birlikte Kilikyalı Yahudilerin çok sayıda ve güçlü oldukları da belirtilmektedir. Tarsus'un bölgenin başlıca yerleşim yerinin olması ve aynı zamanda Kilikya'nın bir ticaret merkezi olmasından dolayı Yahudi nüfusunu buraya çektiği zikredilmektedir. Ayrıca zengin olan Yahudi Tarsus vatandaşlarının şehrin ileri gelenlerinden ve söz sahibi olduklarından söz edilmektedir. (Bkz. Ramsay, s. 87-95).

¹¹ Bkz. Şinasi Gündüz, "Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar", Dini Araştırmalar Der. Cilt: II, Sayı: 6, Ocak-Nisan 2000, s. 58.

¹² Ramsay, s. 55.

nin en önemli ticaret merkezini de teşkil etmekteydi.¹³ Bütün bunların vermiş olduğu kültürel birikim Tarsus'un farklılığını ortaya koymaktaydı.

1. b) Dini Boyut

Tarsus'un da içerisinde yer aldığı Anadolu topraklarında Hıristiyanlık öncesi ve Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde oldukça yaygın sır dinlerine ait kültürler yer almaktadır. Bu sır dinlerinde sihir, büyü ve esrime ayinleri ile yapılan törenler her zaman dikkat çekmiştir.¹⁴ Tarsus, çok erken dönemlerden başlayarak Grek felsefesinin etkisi altına girmiş, Büyük İskender'den itibaren bu etkilenme zirveye çıkmış ve Grek felsefenin etrafında gelişen bir düşünce merkezi haline gelmiştir. Nitekim Grek kültürünün dili olan Yunanca, Suriye, İran, Filistin, Mısır ve Hindistan'a kadar uzanan bir coğrafyada konuşulup yazılmıştır.¹⁵ Grek kültürünün yerel Tarsus inanç dünyasına sızmasıyla Grek unsurlar, kendi tanrıları**** Tarsus tanrılarıyla yorumlanmış ve kendilerinin şekilci olan dinlerini Tarsus tanrılarının daha özgün tapınmasıyla birleştirip, onu milli bir inanç olarak kabul etmişlerdir.¹⁶ Bununla birlikte Tarsus'ta, Grek kültürünün bir başka formu olan Yeni Eflatuncu felsefe ve Gnostik düşüncenin şekillendirdiği, ölen-dirilen kurtarıcı tanrılarla özdeşleşmek suretiyle bir nevi ölümsüzlüğe ulaşıldığı inancını merkez alan sır dinleri de etkili olmuştur.¹⁷

¹³ Wallace-Williams, s. 197.

¹⁴ Şinasi Gündüz, Anadolu'da Paganizm, Ankara 2005, s. 8.

¹⁵ Mircea Eliade, A History of Religious Ideas, Chiago and London 1982, Vol: II, s. 205.

**** Eski Grek dinsel inançlarının merkezini tanrı inanışları oluşturmakta ve Grek tanrılar panteonunda da politeist bir yapı görülmektedir. Bu bağlamda Grek tanrılar panteonunun zirvesinde tanrıların ve insanların babası, göğün efendisi ve dünyanın koruyucusu "Zeus" yer almaktadır. Zeus'tan sonra gelen tanrılar; iyiliğin ve güzelliğin tanrısı "Apollon" ve denizlerin tanrısı "Poseydon" gelmektedir. Bunların yanında eski Grek dininde monoteist bir tasavvurun olduğu da ifade edilmektedir. Politeist bir yapıyla birlikte görülen bu inanca göre her şeyi yaratan, her şeyin sahibi bir tek tanrı inancı mevcuttur. (Bkz. Jann Bremmer, Greek Religion, Oxford 1994, s. 4; Mircea Eliade, Patterns in Comparative Religion, London 1976, s. 77; Annemarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, İstanbul 1999, s. 62).

¹⁶ Ramsay, s. 55.

¹⁷ Mahmut Aydın, "Hıristiyanlıkta Yasa Sorunu: Pavlus ve Musa Yasası", Pavlus'u Düşünmek, Edt. Cengiz Batuk, Ankara 2006, s. 305.

1. ba) Tanrı İnancı

Tarsus'ta hâkim olan tanrıların menşesine inildiğinde onların yerel kökenli olmakla birlikte Grek, Roma, Ortadoğu ve İran Pers karakterlerini de yansıttığı anlaşılmaktadır. Tarihsel süreçte Tarsus'un dini yapısında ilk olarak Pagan kültürünün izlerini taşıyan inançlar ortaya çıkmıştır. Bunlar içerisinde en önde gelenlerden biri "Sandan" kültürüdür. Tarsus'un yerli kültürü olarak da kabul edilen bu inanç bir "sır" dini olarak kabul edilir. Sandan kültürü, bir sır dini olarak ifade edilmekle birlikte, Yunanlıların Herkül'ü ile Romalıların Herakles'ine tekabül eden verimlilik tanrısı Tarsuslularca "Sandan" olarak isimlendirilir. Bu tanrı, Tarsus şehrinin kurucusu olarak kabul edilmiş ve Tarsus halkı onun adına yıllık anma festivali düzenlemiştir. Tarsuslu halkın geniş katılımı ile gerçekleşen bu festivalde bitki tanrısının yıllık ölüp dirilmesini temsil eden tören yapılır.¹⁸ Grek kültüründe görülen tipik koruyucu ziraat tanrısı¹⁹ sandan kültüründeki yıllık kutlanan ölüp-dirilme festivali ile Tarsus'ta kendini gösterir.

Tarsus'un yerel Sandan kültüründe bitki tanrısının yanında Yunanlıların Zeus'una teka-bül eden "Baal" inancı da bulunur. Buna göre "ilahi oğul" olarak nitelendirilen Sandan kültürü ile birlikte "ilahi baba" anlamına gelen Baal kültürü de Tarsus'ta yerini alır. Dolayısıyla Hıristiyanlık öncesi Tarsus'ta baba ve oğul inancının merkez teşkil ettiği bir inanç varlığını hissettirmiştir.²⁰ Tarsus'taki Baal kültürünün, dönemin para amacıyla kullanılan sikkelerinin üzerinde de yer alması onun devlet otoritesi tarafından da tasdik edildiğini göstermiştir. Bu bağlamda Hıristiyanlık öncesi antik Tarsus para sisteminde kullanılan sikkeler, dini inanç hakkında da bilgiler verir.²¹ Yine Tarsus'ta Sandan ve Baal kültürlerinin yanında ayrıca Roma topraklarında hüküm süren İmparatorluk kültüründen de söz edilir. Tarsus'un da bağlı bulunduğu Roma Devletinde, imparatorların toplumsal yapı üzerinde kurdukları egemenlik, Kral-Tanrı düşüncesiyle dinsel açıdan desteklenmiştir.²²

Tarsus'taki başlıca tanrı, sikkeler üzerinde tasvir edilen "Baal Tarz" olarak isimlendirilen yerel Tarsus tanrısıdır. Bu tanrı, Grek dönemi Tarsus sikkeleri üzerinde sık bir biçimde

¹⁸ Şinasi Gündüz, Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı, Ankara 2001, s. 95.

¹⁹ Sergei Tokarev, Dünya Halklarının Dinler Tarihi, Çev. Rauf Aksungur, İstanbul 2006, s. 441.

²⁰ Bkz. Gündüz, Pavlus, s. 100.

²¹ Ramsay, s. 46–47.

²² Bkz. Gündüz, Pavlus, s. 227–228.

tasvir edilirken bazen de Roma İmparatorluk dönemindeki sikkeler üzerinde de görülür. Tarsus'un yerel tanrısı, Grek sanatında Zeus'a atfedilen bir tarz ve görünümde betimlenir. Bu betimlemede Tarsus tanrısı, bir koltukta oturur vaziyette, sol elinde uzun ve dik duran bir mızrak, sağ elinde ise farklı sikkelerde ve farklı dönemlerde değişiklik gösteren buğday başağı demeti veya üzüm salkımı tutmuş şeklindedir.²³

Tarsus yerel tanrısı ataerkil bir sosyal yapının ürünü olarak erkek şeklinde tasvir edilir. Bu tanrı, Ortadoğu semitik etkilemeyle "Baal Tarz", Grek etkilenmesi ile de "Zeus" ile bir tutulur. Bununla birlikte bu tanrının zikredilen etkilerinin dışında yerel Anadolu özelliklerini taşıyan karakterlerinin de olduğu ifade edilir.²⁴ Eski Tarsus sikkelerinde yaygın olarak görülen tanrının tasvirleri kanatlı ve boynuzlu bir aslan üzerinde, başında sivri ve uzun bir şapka, yanında ise kılıcı bulunan bir biçimdedir. Bu tanrının ileriye doğru uzattığı sağ elinde bir dal, sol elinde ise çift ağızlı bir savaş baltası bulunur. Tanrının bu şekillerde betimlenmesi ile birlikte ona temizlik ve şifa tanrısı imajları verilir.²⁵

Tarsus tanrısı her ne kadar "Baal Tarz" adı altında isimlendirilse de yerel tanrıların Sandan ve Tarkhu olduğu da iddia edilir. Sandan, tanrısal evrenin bütünüyle olgunlaşmış bir tipi, Tarkhu ise onun gençliğidir. Ancak bu tanrısal kavramların her zaman birbirine karıştığı ve sürekli olarak ayrı kalmadıkları da görülür. Ayrıca bu iki tanrısal kavram, Tarsus'un içerisinde yer aldığı Kilikya bölgesinde kişi adları arasında çok sık rastlanırlardır.²⁶ Tarsus'un bu iki tanrısı, Hıristiyanlığa kadar süren en eski dininin bir parçası, gerçekte erkek olarak düşünülen en büyük tanrının yalnızca iki versiyonu olarak da algılanır.²⁷

Tarsus'ta Grek kültürünün tanrısal karakter olarak sunduğu bir başka tanrı Apollon'dan da bahsedilir. Bu tanrısal karakterdeki Apollon da üç çatal mızrağa sahip, denizcilerin tanrısı olan Poseidon'un mızrağını taşıyan biri biçiminde tasvir edilir. Bu tanrısal tasvirde de Grek tanrı tiplerinin yerel tanrılarla özdeşleştirilmesi dikkat çekmektedir.²⁸

²³ Bkz. Ramsay, 55–56.

²⁴ Bkz. Ramsay, 57.

²⁵ Bkz. Ramsay, 60.

²⁶ Bkz. Ramsay, s. 62–63.

²⁷ Bkz. Ramsay, s. 63.

²⁸ Bkz. Ramsay, s. 67–68.

Nitekim Pers imparatorluğunun hüküm sürdüğü dönemlerde tanrısal tasvirlerde bunu görmek mümkündür. Pers tanrısı “Ahura-Mazda”, Tarsus’un tanrısal figüründe alt bölümü geniş kanatlı bir güneş kursu ile birleşmiş olan bir erkek gövdesine sahiptir. Sağ elinde bir çelenk ve sol elinde bir çiçek taşımaktadır. Bununla birlikte Tarsuslular için “Baal Tarz” olan bu tanrının Persliler için “Ahura-Mazda” oluşu aynı zamanda politeist bir yapıyı da ortaya koymaktadır.²⁹

1. bb) Diğer Bazı İnanç ve Uygulamalar

Tarsus’un dinsel hayatında tanrılara yönelik bazı dinsel törenler de kendini gösterir. Bu törenler, kurban ve bir takım ayinler şeklindedir. Bu ibadet uygulamalarının birinde odun yakılması tasvir edilir. Tanrı adına yapılan bu törende odunlar toplanıp yığılmakta ve içine tanrıyı simgeleyen bir nesne ile birlikte yakılmaktaydı. Burada tanrının törenlerde yakılması fenomeni, onun bir kartal vasıtasıyla cennete yolculuğunun temsil edilmesi olarak açıklanır. Ayrıca tören sırasında yakılan ateş halkın bulunduğu caddelerden de geçirilmekteydi.³⁰ Yine tanrıya yönelik bir ibadet uygulaması olan kurban adama geleneğinde ise, Tarsus halkının huzurunda kurban edilecek olan boğa getirilmekte ve onu sunağın yanında sessiz bir şekilde bekletilmesi sağlanmaktaydı. Burada halk tarafından tanrıya sunulacak kurbanın sessiz kalması, karşı koymaması iyiye yorumlanacak bir işaret olarak değerlendirilmekteydi.³¹

Tarsus ve çevresinde yaygın olan inanç ve uygulamalar arasında “Mithra” kültü de yaygındı. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden Roma’ya kadar yaygın olan bu kült, özellikle Romalı asker sınıfı arasında taraftar kazanmıştı. Mithra kültürünün en öne çıkan yanı, tanrının ilk yaratığı olarak düşünülen “Ahura Mazda” yı temsil eden bir boğanın kurban edilmesi töreniydi. Bu kültürte metafizik bir güç kazanmak, tanrısal varlıkla birleşerek bütünleşmek gibi sebeplerle, tanrısal varlığı simgeleyen varlığın kurban edilmesi ve etinin yenilmesi töreni mevcuttu. Bunun yanında bu kültte bağlı olarak Hıristiyan inancının en önemli sakramentlerinden olan ekmek-şarap ayinindeki gibi ritüeller de görülmekteydi.³² Yine Tarsus ve çevresinde diğer dini inanışlar olarak Ortadoğu, Mısır ve Grek tanrısal güçlerinin Anado-

²⁹ Bkz. Ramsay, s. 72.

³⁰ Bkz. Ramsay, s. 64–65.

³¹ Bkz. Ramsay, s. 70–71.

³² Gündüz, Pavlus, s. 95, 100–101.

lu'daki, dolayısıyla Tarsus ve çevresindeki karşılığı olan kültler yer almaktaydı. Bitkisel ve tarım hayatını simgeleyen Attis kültüründe; ana tanrıça olan Kibele'nin eşinin her yıl öldüğüne ve yeniden diriltildiğine inanılırdı. Bu kültte aynı zamanda tabiatının ölüp-dirilmesi simgelenirdi.³³

Roma İmparatorluğunun farklı bölgelerinde "İmparator Kültü"nden kaynaklanan tören ve festivaller gözlenmekteydi. Tarsus'un da imparatorluğa dâhil olan bir bölge olmasından dolayı bu tür törenlere Tarsus çevresinde rastlanmaktaydı. Bu törenlerde imparatorların doğum tarihi veya iktidara geliş yıldönümlerinde kurbanlar adanır ve tanrı yerine konulan imparatorlara tazimde bulunulurdu.³⁴

Tarsus'un dini tarihini şekillendiren en önemli unsurlardan biri hiç şüphesiz şehrin tarihi süreçte hangi imparatorlukların egemenliği altında kalmış olduğudur. Zira Tarsus'un çeşitli imparatorlukların egemenliği altında geçirmiş olduğu dönemleri onun dini inanışları üzerinde etkili olmuştur.

2. Hıristiyanlıkta Tarsus

Hıristiyanlık tarihinde özellikle ilk dönem Hıristiyanlığında Kudüs ve Antakya gibi Tarsus şehri de çok önem arz eden yerlerden biridir. Öyle ki Hıristiyanlık ilk dönemlerde başta doğduğu yer Kudüs olmakla birlikte Antakya ve Tarsus eksenli bir coğrafyada hareket etme imkânı bulmuştur.³⁵ Tarsus'un dinler tarihindeki asıl önemini Hıristiyan geleneğinde yabancıların ya da paganların havarisi olarak kabul edilen Pavlus ile başlatmak mümkündür. Bugün özellikle Hıristiyan dünyasında Tarsus, Pavlus ile birlikte anılmaktadır. Bu bağlamda Hıristiyan kaynakları Pavlus konusu ele alındığında onun Tarsus ile olan bağlantısına da değinilmektedir.³⁶

³³ Gündüz, Pavlus, s. 95–96.

³⁴ Gündüz, Pavlus, s. 99.

³⁵ Mehmet Aydın, "Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hıristiyanlığına Bir Bakış", Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Der. Sayı: 15, Konya 2003, s. 5.

³⁶ Bkz. Claude Tresmontant, Saint Paul and the Mystery of Christ, New York and London ? s. 10–15.

2. a) Tarsus ve Pavlus

Günümüz Hıristiyanlığının gerçek mimarı olan Pavlus, kültürlü bir diaspora Yahudi ailesine mensup olarak Tarsus'ta doğmuştur.³⁷ Her ne kadar Pavlus Tarsus'ta doğmuşsa da kendisi soyunu Yahudiliğe dayandırmıştır. Bu konuda Yeni Ahit'te "*Sekiz günlükken sünnet oldum. İsrail soyundan, Benyamin oymağından, özbeöz İbraniyim. Kutsal yasaya bağlılık dersiniz Ferisiyim. Gayret dersiniz, kiliseye zulmeden biriydim. Yasaya dayanan doğruluk dersiniz, kusursuzdum.*"³⁸ ifadesi Pavlus'un kendi mektuplarında zikredilmektedir.

Yunan felsefesinin ve medeniyetinin hüküm sürdüğü bir çevrede yetişen Pavlus son derece kuvvetli bir eğitim alarak kendini yetiştirir. Bu konuda Pavlus'un Hıristiyan olmadan önce Tarsus'taki hayatı ile ilgili olarak çok güçlü bir eğitim aldığı, Tarsus'un zengin kültürel çevresinden çokça istifade ettiği ve bilimsel olarak iyi bir alt yapıya sahip olduğu kaynaklarda belirtilir.³⁹ Pavlus'un memleketi Tarsus'ta hahamlık ve Grek felsefesi eğitimi aldığı da ileri sürülür.⁴⁰ Hatta Pavlus'un eğitimini Kudüs'ten daha çok Tarsus'ta tamamladığı konusunda ciddi görüşler bulunmaktadır.⁴¹ Bu da Pavlus'un yetişmesinde memleketi olan Tarsus'un bir bilim ve kültür merkezi olarak yeterli gelişmişliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Hıristiyanlık tarihinde Tarsus, Pavlus'un Hıristiyan olmasıyla birlikte çok önem kazanmıştır. Pavlus'un doğum yeri olan Tarsus, aynı zamanda onun çocukluk ve ilk eğitimini kapsayan ergenlik dönemlerinin geçtiği şehirdir. Pavlus, Tarsus'tan ayrılmadan önce normal yaşamındaki geçimini sağlamak amacıyla baba mesleği olan çadırcılıkla uğraşmıştır.⁴² Eğitim amacıyla genç yaşta Kudüs'e giden Pavlus'un Şam vizyonu öncesinde geçimini sağlamak ve mesleğine devam etmek için tekrar Tarsus'a geldiği ifade edilmektedir.⁴³ Bu da Pavlus'un Hıristiyan topluluğuna girmeden önce Tarsus ile Kudüs arasında seyahat ettiğini göstermektedir. Bu konuyla ilgili Hıristiyan kutsal kitabında "*Korint'te Akvila ile Priskilla'nın*

³⁷ Bkz. Robert Jewett, "Paul the Apostle", Encyclopedia of Religion, Edt. Lindsay Jones, Second Edition, USA 2005, s. 7014.

³⁸ Bkz. Filipilere, 3/5-6.

³⁹ Bkz. James Iverach, St. Paul: His Life and Times, London ?, s. 2.

⁴⁰ Bkz. Aydın, s. 9.

⁴¹ Bkz. Jewett, s. 7014.

⁴² Jewett, s. 7014; Gündüz, Pavlus, s. 34.

⁴³ Bkz. Gündüz, Pavlus, s. 38.

yanına giden Pavlus, aynı meslekten olduğundan onlarla kalıp çalıştı. Çünkü meslekleri çadircılıktı⁴⁴ ifadesi yer almaktadır.

Pavlus'un yaşadığı dönemlerde Roma vatandaşı olmak insanlara pek çok hakkı da kazandırmaktaydı. Roma İmparatorluğu döneminde Tarsus'ta ikamet edenler bir devlet politikası olarak Romalı ad almak zorundaydı. Özellikle Romalı ad alma sorunu, vatandaşların hukuki haklarını ispat etmelerinde ve devlet otoritesi ile olan ilişkilerinde zorunlu bir hale gelmekteydi.⁴⁵ Bu açıdan bakıldığında Pavlus, Roma vatandaşı olma hakkına Tarsus sayesinde kavuştuğunu söylemektedir. Dolayısıyla Tarsus, Pavlus'un yaşamında ve onun yetişmesinde her zaman ayrı bir yere sahip olmuştur.⁴⁶

Pavlus, bir Tarsuslu olarak kültürel anlamda Yunan dünyasına, vatandaş olarak da Büyük Roma İmparatorluğuna aittir. Bununla birlikte Pavlus Romalı bir vatandaş olmanın yanında Yeni Ahit'te de belirtildiği gibi kendisini İsrail soyundan, Benyamin kabilesinden İbrani oğlu İbrani ve koyu bir Ferisi şeklinde de tanımlar.⁴⁷ Tarsus'un Hıristiyanlıktaki yeri ve önemi Hıristiyan Kutsal Kitabında bizzat Pavlus tarafından dile getirilir. Zira Pavlus "*Ben Kilikya'dan Tarsuslu bir Yahudi, hiç de önemsiz olmayan bir kentin vatandaşıyım*"⁴⁸, "*Ben Yahudi'yim. Kilikya'nın Tarsus kentinde doğdum ve burada, Yerusulim'de Gamaliel'in dizinin dibinde büyüdüm. Atalarımızın yasası ile ilgili sıkı bir eğitimden geçtim*"⁴⁹ ifadeleri ile Tarsuslu kimliğini vurgular.

Pavlus'un Yahudi yasalarını öğrenmek için Tarsus'tan Kudüs'e gittiği ve orada Yahudi din adamlarının iştirak ettiği dini toplantılara katılacak kadar ileri bir seviyeye yükseldiği bilinmektedir. Bu hususla ilgili olarak Pavlus'un Hıristiyan topluluğuna girmeden önce Yahudi din adamları ile birlikte koyu bir Hıristiyan düşmanı olduğu Hıristiyan inanırlar tarafından da bilinen bir gerçektir. Nitekim İncil yazarı Luka'nın bildirdiğine göre "*Saul inanırlar topluluğunu kırıp geçiriyordu. Ev ev dolaşarak kadın erkek demeden imanlıları dışarı sürüklüyor, hapse*

⁴⁴ Bkz. Resullerin İşleri, 18/2-3.

⁴⁵ Bkz. Ramsay, s. 125.

⁴⁶ Gündüz, Pavlus, 87.

⁴⁷ F. Schroder, "Paul, Apostle, St.", New Catholic Encyclopedia, Vol: XI, Washington D.C. 1967, s. 3.

⁴⁸ Bkz. Resullerin İşleri, 21/39.

⁴⁹ Bkz. Resullerin İşleri, 22/3.

atıyordu"⁵⁰ sözleri Pavlus'un ilk Hıristiyan topluluğu üzerindeki olumsuz imajını ortaya koymaktadır.

2. b) Pavlus'un Tarsus'taki Faaliyetleri

Şam yolunda geçirdiği bir vizyon ile aşırı bir Hıristiyan taraftarı olan Pavlus, memleketi Tarsus'la hiçbir zaman ilişkisini kesmemiştir. Öyle ki Pavlus, yeni dini olan Hıristiyanlığı yaymak için Tarsus'u bir hareket noktası olarak kullanır. Filistin ve Kudüs bölgesinde başta Pavlus olmak üzere Yahudi zulmünden kaçan Hıristiyanlar, Tarsus da dâhil olmak üzere Anadolu'nun değişik yerlerine seyahat ederler. Bu seyahatlerin sonucunda Antakya üzerinden gelişen Hıristiyanlık, Tarsus'ta kök salmış ve burada yeni dini inancın hâkim olmasına sebebiyet vermiştir.⁵¹

Tarsus, Hıristiyan mesajının Yunanca konuşan toplumlara ulaştırılması amacıyla Kudüs dışına dağılan Hıristiyan inanırların merkez üslerinden biri olmuştur. Bu amaçla Barnaba Tarsus'a gelerek Pavlus'u bulmuş ve onunla birlikte buradan ayrılarak Antakya merkezli misyon faaliyetlerine başlamıştır. *"Barnaba, Saul'u aramak için Tarsus'a gitti. Onu bulunca da Antakya'ya getirdi. Böylece Barnaba ile Saul bir yıl boyunca oradaki inanlılar toplumuyla bir araya gelerek büyük bir kitleyi eğittiler. Öğrencilere ilk kez Antakya'da Mesihçiler adı verildi"*.⁵²

Pavlus'un Barnaba ile başlattığı misyon faaliyetlerinde Tarsus'un da yer aldığı Antakya ve Kilikya bölgesinde Yunanca konuşanların dışında Yahudiler de bulunmaktaydı. Bu bölgelerdeki Yahudilerin tek tanrıya inanmaları misyon faaliyetinde bulunanları rahatlatmaktaydı. Çünkü buradaki Yahudiler Yunanca konuşan toplumları Hıristiyanlığa ısınmasında yardımcı bir rol oynamaktaydı.⁵³ Ayrıca bu bölgelerdeki Yahudilerin Hıristiyanlığın yayılmasına bir başka katkıları da yapılan misyon faaliyetlerinde Kudüs'teki gibi baskının tam tersine

⁵⁰ Bkz. Resullerin İşleri, 8/3.

⁵¹ Bkz. Paul L. Maier, *First Christians*, London and Oxford 1976, s. 62–72.

⁵² Bkz. Resullerin İşleri, 11/25–26.

⁵³ K. Bihlmeyer-H. Tüchle, I-IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık, Çev. Antun Göral, İstanbul 1972, s. 30.

gelişmeler karşısında sessiz kalmalarıydı.⁵⁴ Diaspora Yahudileri denilen bu grup, Yahudi menşeli olmayan Hıristiyan topluluğu gibi kendi aralarında Yunanca da konuşmaktaydı.⁵⁵

Tarsus, Yahudi zulmünden ve Roma İmparatorluğunun baskısından kaçan ilk dönem Hıristiyan inanırları için bir sığınma yeri olmuştur.⁵⁶ Ayrıca Tarsus, Pavlus'un Yahudilerin öldürme girişimlerinden kurtulmasına vesile olan bir yer görevi de üstlenmiştir. Ancak buradaki Yahudilerden kastın diaspora Yahudileri değil, Kudüs bölgesindeki Yahudiler olduğudur. Nitekim Luka'nın anlatımında "*Saul, Yeruslaim'de girip çıktıkları her yerde öğrencilerle birlikte bulunarak Rab'bin adını korkusuzca duyurmaya başladı. Dili Grekçe olan Yahudilerle konuşup tartışıyordu. Ama onlar onu öldürmeyi tasarlıyordu. Kardeşler bunu öğrenince onu Sezariye'ye götürüp oradan Tarsus'a yolladılar*"⁵⁷ bahsedilen Yahudilerin Kudüs ve civarındaki oldukları anlaşılmaktadır.

Tarsuslu Pavlus ile yeni bir yorum kazanan Hıristiyanlık, Grek-Pagan medeniyetinin etkin olduğu bölgelerde eski kültürler ile harmanlaştırılarak taraftarlarına sunulmuştur. Buralarda Yahudi şeriatının zorladığı bazı kurallar özellikle Tarsuslu Pavlus tarafından yumuşatılarak Grek-Pagan inancının anlatımıyla ortaya konulmuştur. Bu da zamanla temelde Grek-Pagan kültür zemini üzerinde Yahudi bağdan kopuk bir Hıristiyan anlayışının Tarsus'un da dâhil olduğu yeni bölgelerde nüfuz bulmasına yol açmıştır. İlk dönem Hıristiyan topluluğu arasında Yahudi kökenden kopuş, sonraki dönemlerde farklı anlayış ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir.⁵⁸ Tarsuslu Pavlus yeni yorumu ile Hıristiyanlığı kendi memleketinde de yaymış, buradaki Hıristiyanlaştırma faaliyetleri ile birlikte Tarsus bir Hıristiyan şehri haline

⁵⁴ Bkz. Martin Hengel, *The Hellenization of Judea in the First Century after Christ*, London 1989, s. 75–81.

⁵⁵ Charles H. H. Scobie, "Hıristiyan Kilisesinin Evrensel Misyonunun Kökeni İsa mı, Pavlus mu?", Çev. Süleyman Turan, *Bilimname Dergisi*, Sayı. 7, 2005/1, s. 125.

⁵⁶ Bkz. H. A. Guy, *The Acts of the Apostles*, London 1952, s. 68–70.

⁵⁷ Bkz. Resullerin İşleri, 9/28–30.

⁵⁸ Bkz. Henry Chadwick, *Early Christian Thought and the Classical Tradition*, Oxford 1966, s. 10; İlk dönem Hıristiyanlığı konusunda daha fazla bilgi için bkz. Henry Chadwick, *The Early Church*, London 1967; Johannes Weiss, *Earliest Christianity*, New York 1959; Martin Hengel, *Earliest Christianity*, London 1986.

gelmiştir. Bu bölgelerde kökleşen Hıristiyanlık, Yahudiliğin taassubundan ve sınırlı Filistin çevresinden ayrılarak evrensel bir şekil kazanmıştır.⁵⁹

Hıristiyanlığın Pavlus ile birlikte zikredilmesi dikkatlerin yeniden Tarsus üzerine çekilmesine yol açmıştır. Böylece Hıristiyanlığın İsa Mesih'ten sonraki ismi olan Pavlus'un doğup büyüdüğü, yetiştiği, eğitim aldığı, kısacası, onun Tarsus'ta geçirdiği serüveni Hıristiyanlık tarafından kutsal sayılmaya başlanmıştır. Tarsus şehri, Hıristiyanlığın hangi mezhebinde olursa olsun bütün Hıristiyanlar tarafından kutsanmış, saygı görmüş ve onun hayatı ve anıları ile ilgili her şey önemsenmiştir. Hıristiyanlık denince İsa Mesih ile birlikte Pavlus ve onun yanında Tarsus zikredilmiştir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden olduğu gibi günümüzde de Tarsus, Hıristiyan din mensuplarının kutsal mekânlarından biri olmakla birlikte dini ziyaretlerin yapıldığı bir yer olarak önemini hala devam ettirmektedir.

3. İslamiyet'te Tarsus

Tarsus'un İslamiyet ile ilk karşılaşması Hz. Ömer dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde İslam orduları Tarsus'a akınlar düzenlemiş ve M.S. 647'de Tarsus Muaviye tarafından İslam topraklarına katılmıştır. Bu tarihten itibaren Tarsus'un Müslümanların yanında Bizanslılar ve sonraki dönemlerde Haçlılar arasında sürekli el değiştirmesi bu toprakların İslamlaşmasını geciktirmiştir.⁶⁰ Tarsus'un Türk-İslam kenti kimliğini kazanması ancak XIV. asırdan itibaren başlamış ve Osmanlı Devleti döneminde de tamamen bu kimliğini yansıtır duruma gelmiştir.⁶¹

İslamlaşma sürecini tamamlayan Tarsus, Hıristiyanlık öncesi pagan sırdinleri, Hıristiyanlık ve Pavlus ile birlikte İslamiyet açısından da bazı dini özelliklerinden dolayı ön plana çıkmıştır. Tarsus'un İslam dini açısından öne çıkmasına vesile olan unsur daha çok "Ashab-ı Kehf" kültü ve bunun etrafında şekillenen inanç yumağıdır. Ashab-ı Kehf kültürünün merkez

⁵⁹ Bihlmeyer-Tuchle, s. 21.

⁶⁰ Öz, s. 40-41; Abdullah Poş, "Osmanlı Döneminde Tarsus (1516-1923)", Ç. Ü. İlahiyat Fak. Der. Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2005, s. 246; Ayrıca Kilikya bölgesindeki Arap-İslam, Türk-İslam ve Bizans ilişkileri konusunda daha fazla bilgi için bkz. Paul Lemerle, Bizans Tarihi, Çev. Galip Üstün, İstanbul 2004; George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 1981; Osman Turan, Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul 1993; Casim Avcı, İslam-Bizans İlişkileri, İstanbul 2003.

⁶¹ Poş, s. 247.

oluşturduğu inanç yumakları arasında "Hızır-İlyas" ve buna bağlı olarak Tarsus'ta düzenlenen "Hidrellez" kütünden söz etmek mümkündür.⁶² Bu bağlamda Tarsus'un dini tarihinde bu kütün farklı bir inanç kitlesi tarafından kutsanması, onun eski çağlardan itibaren dini düşüncenin önemli merkezlerinden biri olma özelliğini perçinlemiştir. Ayrıca bu kütün inanç yönündeki köklerinin Kur'an-ı Kerim ile desteklenmesi onun ilahi boyutunu da ortaya koymuştur.

İslamiyet dönemi ile birlikte Tarsus'taki "Ashab-ı Kehf" kütü etrafında oluşan motiflerde kutsalın tezahürü açıkça kendini göstermektedir. Bilindiği gibi kutsal kendisini değişik mekan ve zamanlarda hiyerofanilerle ortaya çıkarır.⁶³ Kutsalın bu ortaya çıkışı semitik kültürlerde bizzat "Tanrı", ilkel kabile inanışlarında ise "mana" adı verilen gizli güç aracılığı ile olabilmektedir. Dolayısıyla her kültürde ve dinde kutsal kendini açığa çıkarmak için farklı etkenler bulabilmektedir.⁶⁴

"Ashab" kelimesi, sözlükte bir varlığa ve hususiyete sahip olanlar, arkadaşlar anlamına gelirken din dilinde; Peygamberin sohbetinde bulunan ve onu gören kimselerdir. "Kehf" kelimesi ise mağara, in, sığınılacak yer, vücutta bazı hastalıkların meydana geldiği oyuk manasına gelmektedir.⁶⁵ "Ashab-ı Kehf" terim olarak "mağara arkadaşları", "mağara yarenleri", "mağarada uzun bir süre uyuyanlar" anlamına gelen, putperest bir kralın zulmünden kaçarak bir mağaraya saklanan, ancak daha sonra tekrar ortaya çıkan kimselere verilen bir isimdir.⁶⁶ Bununla birlikte İslam kaynaklarında bu tabirin yanında kitabe, levha ve yer anlamına gelen "Rakim" kelimesinden de söz edilir.⁶⁷

Ashab-ı Kehf konusunda İslam'da olduğu gibi diğer dinlerde de çeşitli rivayetler bulunur. Genel hatlarıyla bu fenomenin özünü ölümden sonra diriliş teşkil eder. Ashab-ı Kehf

⁶² Tarsus'taki Ashab-ı Kehf kütü ve bunun etrafında oluşan folklorik inançlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Refiye Şenesen, "Pagandan Hıristiyanlık ve Müslümanlığa Bir İnanç Merkezi: Ashab-ı Kehf ve Günümüzde Tarsus Ashab-ı Kehf'te Hidrellez Şenlikleri", Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi, Bildiriler, Ankara 2004.

⁶³ Mircae Eliade, Kutsal ve Din Dışı, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1991, s. 2.

⁶⁴ Kutsalın değişik, özellikle de Türk kültüründeki tezahürleri için bkz. Harun Güngör, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kayseri 1998, s. 349-355.

⁶⁵ Mehmet D. Doğan, Temel Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul 1994, s. 40.

⁶⁶ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1992, s.1220; Doğan, s. 40.

⁶⁷ Doğan, s. 40.

olayından, İslam dışındaki diğer bazı dinlerde olduğu gibi çeşitli efsanelerde de bahsedilir. Hinduizmin kutsal mahabharata destanında yedi kişinin peşlerinden bir de köpek olduğu halde riyazet için krallığa ve dünya hayatına yüz çevirdikleri anlatılır. Yine Yahudi dininin sözlü kitap geleneği olan Talmud'da uzun yıllar uykudan uyunan insanlardan bahsedilir. Esasen bu hadise Yahudilikten daha çok Hıristiyan dininde çeşitli kıssalarla konu edinilmiştir.⁶⁸

Ashab-ı Khef hakkındaki bu hadise Hıristiyan kaynaklarına göre Efes'te cerayan etmiştir.⁶⁹ Bunun yanında Hıristiyan literatüründe bu kıssanın başka yerlerde vaki olduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır. Ayrıca Hıristiyanlıktaki bu kıssanın ilk defa Süryaniler tarafından nakledilmesi ve yeniden dirilmenin IV. Yüzyılda yine Süryaniler tarafından tartışılması, onun doğu menşeli olduğunun ileri sürülmesine yol açmıştır

Tarsus'taki Ashab-ı Khef kültü etrafında gelişen inanç motiflerinde bu kült ile ilgili bir kıssadan bahsedilmektedir.^{****} Bu çerçevede Tarsus'un yanında bu kıssanın vuku bulduğu yerler hakkında Anadolu ve dünyanın değişik kesimlerinde bulunan mağara isimlerinden de söz edilmektedir. Nitekim bu kıssa ile ilgili Türkiye'de Efes, Tarsus ve Afşin'deki mağaralar gösterilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin dışında dünyanın farklı yerlerinden Ürdün, Mısır, Ceza-

⁶⁸ Bkz. İsmet Ersöz, "Ashab-ı Khef", TDV. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, C: III, s. 446-447.

⁶⁹ Sinan Yıldız, Ashab-ı Khef, İstanbul 1995, s. 300.

^{****} Ashab-ı Khef olayının Hıristiyan literatüründeki kıssasına göre İmparator Decius (Dakyanus) Efes'e gelerek putlara tapınmayı ve Hıristiyanların onlara kurban kesmelerini emreder. Gizlice Hıristiyan olmakla suçlanan ve imparatorluk sarayında yaşayan yedi genç, imparatorun huzuruna getirilir. Baskıya rağmen putlara kurban kesmeyi reddeden gençlere düşünceleri için mühlet verilir. İmparatorun şehirden ayrılması üzerine gençler şehirden kaçarak yakındaki bir mağaraya sığınır. Mağaradaki gençler ilahi bir lütufla derin bir uykuya dalar. Gençlerin yerini öğrenen İmparator, onların diri diri gömülmesi için mağaranın ağzını büyük kayalarla kapatır. Tanrı zamanla gençleri uyandırır ve onlar sadece bir gece uyduklarını zannederler. İçlerinden birisini yiyecek ve olan bitenleri anlamak için şehre gönderirler. Şehirden kapısında haç görünce şaşırır ve oradan birisine burasının Efes şehri olup olmadığını sorar. Şehirden yiyecek alıp arkadaşlarına geri dönmek isteğinde yanındaki paradan dolayı yakalanır. Şehrin valisi ve papazı tarafından sorguya çekilir o da başlarından geçeni anlatır ve arkadaşlarını görmeleri için onları mağaraya davet eder. Efesliler gençlerin bulunduğu mağaraya gelirler ve onların hikâyelerini anlatan iki kurşun levha bulurlar. Gençleri gören Efeslilere yeniden dirilmenin gerçek olduğunu göstermek için Tanrının kendilerini derin bir uykuya yatırdığını ve kıyametten önce dirilttiğini söyler. Daha sonra gençlerin hepsi ölüm uykusuna yatar ve oraya bir bazilika yapılır (Bkz. Ersöz, s. 446-447).

yir, İspanya, Suriye, Afganistan ve Doğu Türkistan ülkelerindeki bazı mağaraların adı da geçmektedir.

Ashab-ı Kehf kıssası hususunda Türkiye'de zikredilen yerlerde bulunan mağaralar ile ilgili değerlendirmelerde, kıssanın meydana gelişi hakkında çeşitli delillerin öne sürüldüğü görülmektedir. Bu delillerde her din mensubu kendi kaynakları ile hareket etmekte ve bu kıssanın mevki konusunda dini mensubiyetin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Hıristiyanlar açısından Tarsus, kıssanın geçtiği iddia edilen yerlerden sadece birisi olarak kabul edilmektedir. Bu kıssa ile anılan Tarsus ve Afşin'deki mağaralar yalnız İslam dini mensuplarınca önemsenmekte ve bazı İslam kaynaklarında da bu konuda bilgiler verilmektedir. Burada dikkat çeken bir husus, kıssanın geçtiği mekânlar arasında çeşitli tartışmaların ve fikir ayrılıklarının mevcut olmasıdır. Bu kıssanın Tarsus ya da Afşin'de olduğu konusunda hem İslam kaynakları hem de Müslümanlar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.⁷⁰

Kıssanın yeri ile ilgili tartışmalar hangi boyutta olursa olsun burada önemli olan Tarsus şehrinde böyle bir mağaranın bulunduğu ve bunun Kur'an-ı Kerim tarafından da desteklendiği⁷¹, böyle bir dini kültürün de dindarlar üzerinde son derece etkili olduğu gerçeğidir. Tarsus, daha önce sıradan dinleri, felsefi geleneği, Hıristiyanlık ve Pavlus ile anıldığı gibi daha sonra İslam dininin mensuplarınca da yine dini bir özelliği olan Ashab-ı Kehf ile önemsenmektedir. Türk ve İslam kültüründe bu kıssa ile Tarsus şehri Türkiye'nin dini coğrafyasında diğer Hıristiyan izlerle birlikte yer almıştır. Bütün bu olayların sonucunda Tarsus şehri Türkiye'deki dini turizmin önde gelen merkezlerinden biri haline gelmiştir.

⁷⁰ Ashab-ı Kehf'in yeri ve özellikle Tarsus'ta oluşu konusunda daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kehf*, İstanbul 1993.

⁷¹ Bkz. Kehf Suresi, 26.

Sonuç

Tarsus, gerek dini tarihi, gerekse de tarihi tecrübesi sayesinde çok uzun süre ayakta kalmayı başaran şehirlerdendir. Zira bu yönüyle Tarsus, kurulduğu günden bugüne orijinal adı değişmeyen nadir yerleşim merkezlerinden biridir. Tarsus, yaklaşık yedi bin yıl çeşitli medeniyetlere beşiklik yapmış ve bu medeniyetlerin oluşturduğu kültür atmosferinde varlığını sürdürmüştür. Kurulduğu günden itibaren Anadolu pagan, Büyük Roma, Grek, Yahudi ve İslam kültürlerinin zaman sürecinde oluşturduğu dini inanç yumaklarını, benzer ya da değişik motiflerde kimliğinde hissetmiştir. Tarsus'un dini tarihinin bütün aşamasında farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan dini unsurları görmek mümkündür. Bu çerçevede Tarsus, dinsel düşüncenin gelişmesinde ve başka kültürlere aktarılmasında baskın bir görev üstlenmiştir. Bu yönüyle Tarsus, kültür ve medeniyet üreten ve aynı zamanda çevre bölgelere bu unsurları taşıyan bir merkezdir.

Tarsus, ev sahipliği yaptığı birçok imparatorluklara lojistik destekte bulunduğu gibi bağlı olduğu imparatorlar tarafından da özel muamelelere tabi tutulmuştur. Bu bağlamda imparatorlar Tarsus'u bir üstünlük payesi olarak kendi isimlerine lakap olarak da kullanmışlardır. İmparatorlar tarafından bu kadar önemsenen Tarsus, aynı zamanda bulunduğu bölgenin dini, felsefi ve ticari hayatının odak noktasındaydı.

Tarsus'un dini tarihi genel anlamda onun tüm tarihinin ve süreç içerisinde geçirmiş olduğu evrelerin bir özeti sunmaktadır. Onun dini tarihinde ön planda yer alan dini unsurlar tanrı ve bu tanrıya bağlı olan inanç motifleridir. Bu çerçevede Tarsus'ta hâkim olan tanrılar, yerel olmakla birlikte tesiri altında kaldığı medeniyetlerin karakterlerini de yansıtmıştır. Bu karakterler Roma, Grek, Ortadoğu, Mısır ve Pers isimleri altında Tarsus'un yerli inançlarında kendisini göstermiştir. Ayrıca Tarsus, kendi kuruluşunu her dönemde tanrılarla ifade etmiş, bu tanrılarını tazim amacıyla dini festivaller düzenlemiştir.

Tarsus'un sahip olduğu dini tecrübe şehrin sosyal, ticari ve ekonomik hayatında da etkisini göstermiştir. Tarsus'a egemen olan imparatorların figürleri dönemin ticari değeri olan sikkelerde dini boyutu ile birlikte resmedilmiştir. Bu durum Tarsus'un dini tarihindeki din anlayışını ve aynı zamanda şehre hâkim olan siyasi iradeyi anlatmıştır. Tarsus'un eski dini geleceğinde daha doğrusu Hıristiyanlık öncesi dini tarihinde değişik imparatorlukların egemenliği altına girmiş olması onun dini kültürünün oluşmasına kaynaklık teşkil etmiştir.

Tarsus'un dini tarihinin en önemli aşamalarından birini de şüphesiz Hıristiyanlık dönemi oluşturmuştur. Bu dönemde Tarsus daha çok kendi bünyesinde yetişen, Hıristiyan dünyasında İsa Mesih'ten sonra zikredilen Pavlus ile birlikte anılmıştır. Dolayısıyla Tarsus, Hıristiyan dini literatürüne Pavlus vasıtasıyla girmiş, onunla birlikte yer edinmiştir. Günümüz Hıristiyanlığının gerçek mimarı olarak kabul edilen Pavlus bu şehirde doğmuş, ilk eğitimini burada almış, burada ticaret yapmış ve Tarsus'un son derece zengin kültürel atmosferinden yetişmiştir. Pavlus'un yaşamında, eğitiminde ve Hıristiyan olduğu dönemlerdeki faaliyetlerinde Tarsus, her zaman ayrı bir yere sahip olmuştur.

Pavlus'un Tarsuslu kimliği Hıristiyan kutsal kitabında da vurgulanmış ve bu şehrin Pavlus'un hayatında önemli bir yere sahip olduğu dile getirilmiştir. Tarsus, Pavlus ile birlikte ilk dönem Hıristiyan inanılar için bir sığınma ve saklanma yeri olarak kullanılmıştır. Ayrıca Pavlus'un dini misyonu sırasında bazı tehlikelerden arınmak amacıyla Tarsus'a geldiği de ifade edilmiştir. Tarsuslu Pavlus'un yeni yorumu ile şekillenen Hıristiyanlık burada kök salmış ve Tarsus sonraki dönemlerde bir Hıristiyan şehri kimliğini kazanmıştır. Pavlus'un memleketi Tarsus bütün Hıristiyanlar tarafından kutsanmış, itibar edinmiş ve buradaki Hıristiyanlığı yansıtan her tür anı önemsenmiştir. Bugün artık Tarsus, yaşayan Hıristiyan inancının kutsal bir mekânı, dini ziyaretlerin yapıldığı bir konuma gelmiştir.

Tarsus'un dini tarihinde eski dini inanışlar ve Hıristiyanlıkla birlikte İslamiyet'te yer almıştır. Tarsus'un dini tecrübesindeki son aşamayı teşkil eden İslamiyet'te öne çıkan dini unsur Kur'an-ı Kerim'deki bir kıssadan oluşan "Ashab-ı Kehf" kültürüdür. Bu kültürün etrafında gelişen dini inanışlar, Tarsus'un bugün de sahip olduğu İslamiyet açısından son derece değer bulmuştur. Bu bağlamda Tarsus'ta Kur'an-ı Kerim'deki kıssada anlatılan mağaraya benzer bir yerin bulunması Tarsus'un kutsal bir mekân olma özelliğini daha da artırmıştır.

Netice itibarıyla Tarsus'un Dinler Tarihinde kayda değer bir yeri bulunmaktadır. Nitekim Tarsus bu özelliğini Hıristiyanlık öncesi sırdinleri, ağırlıklı olarak ilk dönem Hıristiyan dini tarihindeki yeri ve İslam dini mensuplarınca kutsallık atfedilen Ashab-ı Kehf kültürü ile ortaya koymaktadır. Kısacası Tarsus'un dini tarihi geçirdiği her aşamasıyla kutsalın tezahürünü gösteren açık ve basit örneklerle doludur.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mahmut, “Hıristiyanlıkta Yasa Sorunu: Pavlus ve Musa Yasası”, *Pavlus’u Düşünmek*, Edt. Cengiz Batuk, Ankara 2006
- AYDIN, Mehmet, “Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hıristiyanlığına Bir Bakış”, Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Der. Sayı: 15, Konya 2003
- BIHLMAYER, K-TUCHLE, H., *I-IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık*, Çev. Antun Göral, İstanbul 1972
- BREMMER, Jann, *Greek Religion*, Oxford 1994
- CHADWICK, Henry, *The Early Church*, London 1967
- CHADWICK, Henry, *Early Christian Thought and the Classical Tradition*, Oxford 1966
- DARKOT, Besim, “Tarsus”, MEB İslam Ansiklopedisi, Cilt: XII/I, İstanbul 1993
- DOĞAN, Mehmet D., *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1994
- ELIADE, Mircea, *Patterns in Comparative Religion*, London 1976
- ELIADE, Mircea, *A History of Religious Ideas*, Chiago and London 1982, Vol: II
- ELIADE, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1991
- ERSÖZ, İsmet, “Ashab-ı Kehr”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, C: III
- GUY, H. A., *The Acts of the Apostles*, London 1952
- GÜNALTAY, Şemseddin, *Yakın Şark II Anadolu*, Ankara 1987.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara 2001
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Anadolu’da Paganizm*, Ankara 2005
- GÜNDÜZ, Şinasi, “Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar”, *Dini Araştırmalar Der. Cilt: II, Sayı: 6*, Ocak-Nisan 2000
- GÜNGÖR, Harun, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998
- HENGEL, Martin, *The Hellenization of Judea in the First Century after Christ*, London 1989
- IVERACH, James, *St. Paul: His Life and Times*, London ?
- JEWETT, Robert, “Paul the Apostle”, *Encyclopedia of Religion*, Edt. Lindsay Jones, Second Edition, USA 2005
- MAIER, Paul L., *First Christians*, London and Oxford 1976

ÖZ, Hikmet, *Bilinmeyen Tarsus*, Ankara 1998

POŞ, Abdullah, "Osmanlı Döneminde Tarsus (1516–1923)", Ç. Ü. İlahiyat Fak. Der. Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2005

RAMSAY, W. M., *Tarsus (Aziz Pavlus'un Kenti)*, Çev. Levent Zoroğlu, Ankara 2000

SAMİ, Şemseddin, *Kamus-i Türki*, İstanbul 1992

SCHIMMEL, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 1999

SCHRODER, F., "Paul, Apostle, St.", New Catholic Encyclopedia, Vol: XI, Washington D.C. 1967

SCOBIE, Charles H. H., "Hıristiyan Kilisesinin Evrensel Misyununun Kökeni İsa mı, Pavlus mu?", Çev. Süleyman Turan, Bilimname Dergisi, Sayı. 7, 2005/1

ŞENESEN, Refiye, "Pagandan Hıristiyanlık ve Müslümanlığa Bir İnanç Merkezi: Ashab-ı Kehf ve Günümüzde Tarsus Ashab-ı Kehf'te Hidrellez Şenlikleri", Uluslararası Türk Dünyası İnanç Mrk. Kong. Bildiriler, Ankara 2004

TOKAREV, Sergei, *Dünya Halklarının Dinler Tarihi*, Çev. Rauf Aksungur, İstanbul 2006

TRESMONTANT, Claude, *Saint Paul and the Mystery of Christ*, New York and London ?

WALLACE, Richard-WILLIAMS, Wynne, *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*, Çev. Z. Zühre İlgelen, İstanbul 1999

YILDIZ, Sinan, *Ashab-ı Kehf*, İstanbul 1995

ZOROĞLU, Levent, *Tarsus; Tarihi ve Tarihsel Anıtları*, Adana 1995

<http://www.newadvent.org/cathen/14461b.htm>

A Historical Approach to the Religious History of Tarsus

Citation©-Yıldırım, M. (2006). Tarsus'un dini tarihine tarihsel bir yaklaşım. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 6 (2), 101-122.

Abstract- Tarsus is an ancient city that its to be very rich religious history and to extend almost 7000 historical background. Archaeological excavations show that settlements had existed there from Neolithic to today's times. In historical times, the city was ruled by the Hittites, Rome, Arabs, Byzantium and Ottoman Turks. At the realm of Alexander the Great, Tarsus was already Greek, and had tendency to become more hellenized. By its literary and philosophical schools, it rivalled Athens and Alexandria. In history Tarsus to had come the owner different religions such as local and Greek, Roman, Persian and Middle Eastern religions. On the other hand Tarsus was the birthplace of St. Paul who took refuge there after his conversion. It is possible that at the time a Christian community was established there. Owing to the Christianity importance of Tarsus at many saints were buried there. At the same time Tarsus to be known the cult of "Ashab-ı Khef" in Islamic culture.

Key Words- Tarsus, Sandan, Baal, St. Paul, Ashab-ı Khef.